

THẾ KỶ HAI MƯƠI CỦA HAVEL

Václav Bělohradský

Điều mà chúng ta vẫn gọi là “lịch sử phương Tây” là một cuộc xung đột không ngừng giữa những bậc tiên tri và những người chức sắc thực hiện sứ mệnh của các bậc tiên tri, giữa các ý tưởng và các bộ máy thi hành ý tưởng ấy. Chúng ta đã tạo ra các cơ cấu để có thể biến những mục tiêu của cuộc sống thành hiện thực một cách hợp lý, không phụ thuộc vào sở thích của mọi cá nhân. Tuy nhiên những cơ cấu một khi đã được tạo ra luôn tìm cách thay thế nhiều những mục tiêu khác nhau của cuộc sống bằng một mục tiêu duy nhất – sự tự tái sinh. Các cơ cấu này được thần thánh hóa, trong những cảm nang chính thức chúng giới hạn một cách điển giải trung thành với lý tưởng chống lại cách điển giải dị giáo, chúng tổ chức các cuộc thẩm tra và các hội đồng chuyên môn; cơ cấu tự nó còn có ngôn ngữ riêng của mình mà Havel đặt tên là *ptydepe*. Những câu chữ được viết bằng

thứ ngôn ngữ của cơ cấu này được công bố như “những sự thật khách quan” và được công an ngôn ngữ bảo vệ. Cả thế kỷ hai mươi là thế kỷ đậm màu sắc Kafka, bởi vì chính những cơ cấu mà chúng ta đã tạo ra nhằm giải phóng ý tưởng khỏi sự phụ thuộc vào định mệnh không thể lường trước của những người đã phát hiện và phát minh chúng cũng như khỏi sự phụ thuộc vào ý chí của họ, đã nuốt chửng các thế giới trong cuộc sống của chúng ta. Những gì còn lại chỉ là những thế giới riêng tư được trang bị đầy đủ để chúng ta trốn vào đó trước sự trống rỗng của thế giới chung. Càng ngày những thế giới riêng tư này càng giống những cabin mô phỏng, như khi chúng ta học lái ô tô: chúng ta chẳng đi tới đâu, chỉ có những cảnh quan ảo chạy trước màn hình và chúng ta xử lý các tình huống ảo.

Tất cả các cơ cấu đều có một điểm chung: chúng trấn áp câu hỏi về ý nghĩa như là một vấn đề mang tính phá hoại, bởi vì nó làm cản trở việc tái sinh của cơ cấu. Trong thời đại tự vận động câu hỏi về ý nghĩa lại trở về với cuộc sống của chúng ta như một ý chí được *sống trong sự thật*. “Sự thật” ở đây có nghĩa là “sống phù hợp với những kinh nghiệm của chính mình”, không hợp tác với sự giả dối đang chiếm lĩnh không gian công cộng – từ việc quảng cáo, đến các khẩu hiệu do các dịch vụ truyền thông và ngành công nghiệp giải trí, các bộ máy đảng phái hay do văn hóa nguồn vốn tư nhân tài trợ đặt ra.

**Nhà bất đồng chính kiến
chứ không phải là người chống cộng**

Václav Havel – nhà bất đồng chính kiến đã không thấy trong nền dân chủ phương Tây một lối thoát nào sâu sắc hơn. Ông khẳng định rằng nó chỉ che đậy khéo léo hơn trước con người tình trạng khủng hoảng và do đó còn nhấn con người chìm trong đó sâu hơn. *Và cuối cùng, chẳng phải sự ảm đạm và trống rỗng của cuộc sống trong hệ thống hậu toàn trị là bức biếm họa sắc nét của cuộc sống hiện đại nói chung và chẳng phải chúng ta..., trên thực tế, chính là lời cảnh báo cho phương Tây vạch ra xu hướng phát triển tiềm ẩn của chính phương Tây?– Ông đã viết như vậy.*

Chúng tôi đã phải quay lại câu này mỗi khi thảo luận về vai trò của các nhà bất đồng chính kiến trong khối cộng sản nhân bản dịch quyển *Quyền lực của kẻ không quyền lực* ra tiếng Ý (có lẽ là bản dịch đầu tiên ở Châu Âu). Chúng tôi không thấy họ “chỉ” là những kẻ chống cộng mà là nhóm những người cùng chí hướng chống lại một kẻ thù chung, chống lại sự tự vận động của những cơ cấu mang tính toàn cầu và những mật mã không thể phá được của những cơ cấu ấy. Quá trình toàn cầu hoá bắt đầu, các nghị viện đã biến thành chốn hậu trường, quyền lực chuyển dần đi khỏi những trung tâm có thể quan sát được của nó; những cơ cấu cấp vệ tinh và bộ máy cảnh sát kỹ thuật quan liêu của chúng đã thao túng được một hệ thống mà chúng ta gọi là dân chủ chỉ vì theo quán tính. Những thế lực không khoan nhượng với quá khứ

đã nắm toàn bộ quyền lực. Chiến tranh lạnh giữa chủ nghĩa cộng sản và chủ nghĩa tư bản đã chỉ là một trong những hình thức của quá trình, trong đó chủ nghĩa tư bản toàn cầu đã thắng chủ nghĩa tư bản dân chủ.

Chúng ta đã gọi sự ảm đạm và trống rỗng của hệ thống hậu toàn trị bằng từ *bình thường hóa*¹; chúng ta hãy đặt tên cho xu hướng phát triển tiềm ẩn của phương Tây, mà trong mắt của Václav Havel, bình thường hóa là lời cảnh báo cho xu hướng phát triển ấy, bằng thuật ngữ *bình thường hoá cấp vệ tinh*. Đó là tình trạng, khi quyền tự do của cá nhân không là gì khác ngoài một hệ thống các lối thoát hiểm dẫn về những thế giới của riêng tư vô cùng đa dạng; và trong đó quyền lực không cần phải tỏ rõ sự chính danh của mình trước những người đi tìm ý nghĩa của việc họ đang làm.

Cùng với Václav Havel, tôi nghĩ, chúng ta đã mai táng cả niềm hy vọng rằng bất đồng chính kiến – cuộc tranh luận trong không gian công cộng về ý nghĩa – sẽ đánh thức xã hội dân chủ bước vào một cuộc sống mới, rằng bất đồng chính kiến sẽ là một sức mạnh mới tạo nên lịch sử.

¹ “**Bình thường hóa**” là tên gọi chính thức cho việc thanh lọc trong đảng cộng sản, việc sa thải công nhân viên, việc lập lại chế độ kiểm duyệt, và đóng cửa các hội đoàn, các tổ chức chính trị và phi chính trị, và các biện pháp gây áp lực khác, sau khi những cải cách cởi mở của mùa xuân Praha 1968 nhằm thúc đẩy nhanh quá trình dân chủ hóa, bị quân đội các nước khối Varsava đàn áp.

Hậu dân chủ theo kiểu Havel

Hậu quả nghiêm trọng của toàn cầu hóa là cuộc đấu tranh cho ý nghĩa đã không còn là động lực chính danh cho các quyết định chính trị. Câu hỏi về tính chính danh bị coi nhẹ dần trong xã hội, chỉ quyền lực là có thực – nó lập nên những quan hệ mới, nó len lỏi vào thế giới và làm thay đổi thế giới mà *không cần chúng ta đồng ý*; chính trị không còn hướng tới ý nghĩa của quyền lực mà chỉ hướng tới hiệu quả kỹ thuật của quyền lực. Nó đi tìm những vùng đất mới để tự tái sinh, nó xâm thực những lãnh địa mới của cuộc sống, nó trở thành “quyền lực sinh học”. Niềm tin của Havel rằng “khi có sự tranh giành quyền lực một cách công khai và do đó có cả sự kiểm soát quyền lực một cách công khai, một cách tự nhiên sẽ tồn tại cả sự kiểm soát một cách công khai việc quyền lực đã tự chính danh hóa như thế nào về mặt ý thức hệ” đã không còn đúng nữa. Nó đã được chứng minh qua những thất bại của các cuộc chống đối ở Châu Âu và Mỹ chống lại nền chính trị của nhóm thiểu số toàn cầu dưới khẩu hiệu – “chúng ta là 99%”. Nhưng “một phần trăm” đã thắng một cách thật dễ dàng.

“Gặp gỡ với ý nghĩa” trong mọi hình thức, là sự gặp mặt với những người mà trong cuộc sống của mình, họ đại diện cho một thế giới hợp nhất, một tổng thể mà cho đến bây giờ chúng ta luôn chỉ ghi nhận như đã bị xé nhỏ ra thành những thế giới riêng tư, bị bao kín bằng lớp rào kẽm gai và trên cơ sở của cái quyền “người lạ miễn vào”. Đối với chúng ta, thế giới hợp nhất chưa bao giờ là

một vật thể có thể mô tả một cách khách quan. Nó chỉ lóe (lên) sáng trong giao tiếp giữa các thực thể sống trên trái đất, luôn gắn liền với sự đồng cảm, với sự xê chuyển của cái ranh giới giữa điều chúng ta có thể nói ra và điều chúng ta có thể thấu hiểu. Bình thường hóa cấp vệ tinh là hệ thống trong đó vấn đề về ý nghĩa không còn được nhắc đến ở bất cứ đâu, bất cứ lúc nào. Ở mọi nơi nó luôn luôn là thiếu phù hợp, cái tổng thể của thế giới bị thất lạc trong ma trận đặc biệt của ngôn ngữ *ptydepe*.

Khái niệm *hậu dân chủ* ngày nay được gán cho Colin Crouch, nhà chính trị học người Anh. Theo quan niệm của ông, đó là hệ thống trong đó diện mạo của tổng thể xã hội được thay thế bằng các cuộc vận động hành lang (lobby) và các tập đoàn xuyên quốc gia đảm nhiệm vai trò của nhà nước trong hệ thống. Trong “*Quyền lực của kẻ không quyền lực*” Havel đã phát triển một khái niệm khác của “*hậu dân chủ*”: đó là hệ thống trong đó cuộc đấu tranh cho ý nghĩa sẽ trở lại cuộc chơi, nền dân chủ được giải phóng khỏi những cơ cấu chỉ tập trung vào kỹ thuật nắm quyền, “các cơ cấu được gắn chặt với nhau bởi có chung những chia sẻ về sự có nghĩa của các cộng đồng, chứ không phải do cùng chung những tham vọng bành trướng”, sẽ có được một trọng lượng mới trong hệ thống. Hậu dân chủ chính là cái thế giới đa nguyên của những polis song hành được tạo nên nhờ tự tổ chức lại từ dưới lên bằng sức mạnh có được nhờ chung kinh nghiệm của ý nghĩa. Ý nghĩa là Robin Hood, bị đuổi khỏi lâu đài, chiến đấu trong rừng.

Nhưng cái hậu dân chủ của Crouch chứ không phải của Havel đã đến. Nó sẽ ở lại với chúng ta vĩnh viễn chăng?

Sự cám dỗ của người trí thức

Gạt bỏ câu hỏi về ý nghĩa ra khỏi không gian công cộng có một hệ quả nghiêm trọng cho những người trí thức, tôi gọi nó là *sự cám dỗ của việc thần tượng hóa các cơ cấu*.

Giữa những mục tiêu của cuộc sống và mục tiêu của các cơ cấu, giữa tính chính danh và tính hợp pháp, giữa lý tưởng và các tổ chức, giữa trật tự đạo đức vĩnh cửu và những xếp đặt quyền lực tạm thời của thế giới bao giờ cũng có khoảng trống, đôi khi còn là vực thẳm. Hai thái cực này không thể gom lại làm một – sẽ không bao giờ tồn tại một sự hợp pháp hoàn toàn chính danh, sẽ không bao giờ tồn tại một đảng phái là hoá thân của tư tưởng mà nó đặt làm nền tảng. Mỗi quan hệ bất an và đầy chống đối giữa hai thái cực này phải được chúng ta ra sức bảo vệ như một điều kiện lịch sử không thể bị xóa bỏ của dân chủ.

Ngay cả Václav Havel, người mạnh mẽ bảo vệ mối quan hệ bất an giữa tính chính danh và tính hợp pháp trong thế kỷ hai mươi, cũng đã sa ngã trước cái cám dỗ của *việc thần tượng hóa các cơ cấu*, khi ông tuyên bố bộ máy quân sự của Mỹ và NATO là một cơ cấu hành xử “nhân danh quyền con người”. Trong vai trò tổng thống, ông đã từ bỏ niềm tin của nhà bất đồng chính kiến, rằng

những khái niệm như *quyền con người* hay *trật tự đạo đức* luôn luôn là phi chính trị – chúng mang vào chính trị nguyên tắc “thuộc phạm trù vĩnh cửu” và do đó không thể gắn nó vào các cơ cấu mang tính tạm thời.

Phi chính trị là sức mạnh quyết định trong một số hoàn cảnh lịch sử nhất định, nhưng không bao giờ phi chính trị có thể mong muốn để trở thành chính trị. Hóa thân *phi chính trị* vào một cơ cấu *chính trị* nào đó là sự cám dỗ của tất cả các “nhà trí thức”. Một cám dỗ cũ kỹ, một bi kịch cũ kỹ. Hóa thân các nguyên tắc thuộc phạm trù vĩnh cửu – sự thật và tình yêu chẳng hạn – vào cơ cấu như NATO hay quyền lực quân sự Mỹ đã biến một nhà bất đồng chính kiến lớn của Trung Âu thành “kẻ trợ giúp” (từ của Rumsfeld!) cho một cường quốc đã tiến hành chiến tranh trong sự lừa dối, mà những kẻ thực hiện cuộc chiến ấy đã xây Guantanamo và áp dụng nhục hình tra tấn tù binh hồng “khai thác thông tin”. Sự cám dỗ của việc thần tượng hóa các cơ cấu là hậu quả của hội chứng Trung Âu do sự vô tâm của các cường quốc gây nên và sau đó là mong muốn thống nhất chính trị với lương tâm, thống nhất quyền lực với đạo đức nhân danh một thế giới an toàn hơn. Đó là những nghịch lý! – như đã nói trong vở kịch *Audience* của Havel.

Nhưng đã có bao nhiêu những trí thức lớn trong thế kỉ hai mươi đã tin rằng đảng cộng sản thực sự muốn đem lại sự thật và tình yêu vào trong lịch sử? Và ai trong chúng ta có thể nói là đã không sa ngã dù trong khoảnh khắc trước sự hấp dẫn của các cơ cấu khác và đã không từng

tin rằng sự thật và tình yêu có thể tìm được chỗ thường trú trong một số các cơ cấu đó?

Không, sự thật và tình yêu bao giờ cũng đứng đối mặt với các cơ cấu, không điều khiển chúng, mà chỉ chống lại chúng. Đôi khi cũng rất hiệu quả như đã được chứng minh trong trường hợp của nhà bất đồng chính kiến Václav Havel.

* Về tác giả:

Václav Belohradský (17.1.1944 – Praha) là nhà triết học và xã hội học đương đại tầm cỡ của Cộng hòa Séc và được coi là người kế tiếp triết gia Jan Potočka. Từ năm 1970 ông sống ở Ý, sau năm 1989 ông làm việc cả ở CH Séc. Ông được coi là nhà tư tưởng hậu hiện đại. Ông là giáo sư khoa chính trị xã hội học ĐH tổng hợp Terst – Ý, giáo sư khoa xã hội Đại học Charles Praha – Cộng hòa Séc. Các tác phẩm của ông được xuất bản tại Ý, Séc, Anh, Mỹ và Canada..

Bài được viết riêng cho tập tiểu luận *Quyền lực của kẻ không quyền lực* trong lần dịch và giới thiệu sang tiếng Việt bởi nhà xuất bản Giấy Vụn.